

14. Драгоманов М. П. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського (далі – ЦНБУВ ІР). – Ф. 172. – Спр. 2. – Арк. 1–137 зв.
15. Грушевський М. Наукова хроніка: П'ятдесятиліття київ. археограф. Комісії // ЗНТШ. – 1894. – Т. III. – С. 211–221.
16. Левицкий О. И. Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов (1843–1893). – К., 1893. – 189 с.
17. Кіян О. М. Д. Іванишев як історик й організатор історичної науки // Укр. істор. журнал. – 2002. – № 2. – С. 84–100.
18. Верзилов А. Воспоминания об В. Б. Антоновиче // Труды Черниговской губернии Ученой комиссии. – Вып. VI. – Чернигов, 1908. – С. 86–105.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Босенко Наталія Петрівна – аспірантка кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми східнослов'янської історіографії другої половини ХІХ – поч. ХХ ст.

УДК 398

ІСТОРИОГРАФІЯ 20-х РОКІВ ХХ ст. ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ПІВДНЯ УКРАЇНИ

Людмила ІВАННІКОВА (Київ)

У статті висвітлено внесок науковців 20-х років, зокрема В. Біднова та А. Шамрая, у вивчення історії фольклористики Півдня України, увага зосереджена навколо перших записів фольклору цього регіону.

Ключові слова: історія фольклористики, фальсифікація фольклору, усні оповідання, “Запорозька старина”.

Статья освещает вклад ученых 20-х годов XX ст., в частности В. Беднова и А. Шамрая, в изучение истории фольклористики в Южной Украине, внимание сосредоточено вокруг первых записей фольклора этого региона.

Ключовые слова: история фольклористики, фальсификация фольклора, устное повествование, “Запорозьская старина”.

The present paper shows the contribution of the scholars of XX centuries' 20th, V. Bednov and A. Shamray in particular, in the study of the folklore history in South Ukraine. The accent is given to the first folklore record from this region.

Key words: folklore history, folklore fake, narration, “Zaporozh'e old times”.

Південна Україна, доля якої нерозривно пов'язана з долею Запорозької Січі, завжди була привабливою для істориків, археологів, письменників, етнографів і фольклористів. Досить назвати імена І. Срезневського, М. Максимовича, О. Стороженка, А. Скальковського, архієпископів Гавриїла (Розанова) та Феодосія

(Макаревського), Я. Надхіна, П. Куліша, М. Костомарова, О. Афанасьєва-Чужбинського, А. Новицького, Д. Яворницького, М. Грушевського, А. Кащенко та багатьох інших. Саме вони й розпочали фольклористичні дослідження краю. До певного часу історія Степової України була репрезентована фольклорними джерелами та подорожними нотатками мандрівників XVII – початку XIX ст. Іноді вони містили й фольклорні джерела. Фольклор також був складовою частиною історичних праць вищезгаданих учених, етнографічних і статистичних описів, краєзнавчих досліджень. Представники та послідовники культурно-історичної школи у фольклористиці в першій половині XIX ст. власне створили й науково-тематичну базу для фольклористичних студій, виробивши методику польових записів та едиційні принципи, здійснивши перші спроби систематизації та класифікації фольклору, оцінку його наукового значення тощо. Період комплексного фундаментального дослідження фольклору Степової України припадає на кінець XIX – початок XX ст. і пов'язаний з такими яскравими постатями, як І. Манжура, Я. Новицький, В. Ястребов, Д. Яворницький, О. Маркевич, А. Конощенко, Л. Василевська (Дніпрова Чайка), С. Тобілевич та ін.

На початок 60-х років XIX ст. припадають і перші історіографічні замітки, що стосуються фольклористики Півдня України. Це поряд з публікаціями польових записів, рецензії та відгуки в журналі “Основа”, в “Катеринославських губернських відомостях”, а з кінця 80-х років – численні статті й замітки в українських та російських періодичних виданнях – “Киевская старина”, “Этнографическое обозрение”, “Живая старина”, у “Записках наукового товариства ім. Т. Шевченка” та в “Літературно-науковому віснику”. Численні матеріали до історії фольклористики Півдня України знаходимо в періодичних виданнях 20-х років XX ст. зокрема, у різних часописах ВУАН – журналах “Україна”, “Етнографічний вісник”, у “Записках історично-філологічного відділу ВУАН” тощо. Це не тільки рецензії на фольклорні збірники І. Манжури, Я. Новицького, В. Ястребова, М. Комарова, Д. Яворницького, А. Кащенко, А. Скальковського, В. Гошкевича, а й біо-бібліографічні огляди, короткі життєписи, листування, некрологи, історіографічні студії. Авторами цих цінних публікацій були видатні українські та російські вчені – О. Пипін, М. Сумцов, Д. Зеленін, П. Шейн, В. Гнанюк, І. Франко, Ф. Колесса, М. Янчук, М. Харузін, М. Комаров, В. Ястребов, В. Данилов, В. Каллаш, Б. Грінченко, І. Каманін, В. Білий, П. Єфремов, А. Кримський, Д. Дорошенко, В. Біднов, М. Грушевський, Г. Житецький, Х. Яшуржинський, І. Абрамов, Є. Ляцький та ін. До процесу вивчення історії фольклористики цього регіону долучилися й місцеві краєзнавці – В. Степовий (В. Біднов), М. Биков, О. Єгоров, А. Синявський, М. Мочульський, І. Степанів, М. Мізко, Д. Чернявський, П. Сочинський, Н. Бракер, О. Рябінін-Скляревський, К. Копержинський, П. Тиховський, Т. Романченко, В. Лукич, В. Юргевич, В. Машуков, П. Новополін, О. Майдачевський та ін. Відомі їхні статті й замітки, присвячені Г. Залюбовському, І. Манжурі, Я. Новицькому, В. Ястребову, М. Комарову, Д. Сигаревичу, О. Маркевичу, П. Рябкову, а також діяльності окремих наукових центрів і товариств, оглядові місцевих періодичних видань тощо.

Важливим етапом дослідження історії фольклористики Півдня України стали 20-і роки XX ст., коли українська наука переживала свій найбільший розквіт. На той час припадають фундаментальні історіографічні дослідження, в яких не лише

давалася характеристика окремих постатей південноукраїнських етнографів та фольклористів, а й здійснювалася переоцінка доробку цих учених з погляду нових наукових концепцій, які сповідували члени Етнографічної комісії та історико-філологічного відділу УАН. Це був новий етап ще й тому, що, на відміну від своїх, учені 20-х років звернулися до архівних документів, які були зосереджені в різних комісіях ВУАН, зокрема, до спогадів, листування, неопублікованих рукописів фольклористичних студій, Українська Академія наук та Всенародна Бібліотека України (тепер НБУВ) оголосили збір матеріалів (зокрема, біографій) усіх культурних діячів України, у тому числі й науковців. Таким чином до ВУАН надходили цінні рукописи – спогади, біографії, статті – про всіх українських учених, письменників, митців [1]. Крім того, Історична секція ВУАН та інші її структури з 1925 р. кинулися збирати архіви різних учених, тож джерельна база історії української фольклористики значно розширилася. Характерною рисою цих публікацій було також і те, що діяльність окремих постатей південноукраїнських фольклористів висвітлювалась у контексті наукового та громадсько-політичного життя кінця ХІХ – початку ХХ століття.

Як уже зазначалося, провідна роль в організації таких досліджень належала УАН та її періодичним виданням – журналові “Україна”, органів Історичної секції (спочатку – тримісячник Наукового товариства в Києві), який видавався з перервами протягом 1908–1930 рр., та “Запискам історично-філологічного відділу ВУАН” (1919–1929) – обидва під загальною редакцією М. Грушевського. Там публікувалися ґрунтовні дослідження О. Рябініна-Скляревського, Ф. Савченка, М. Слабченка, А. Шамрая, Г. Житецького, А. Синявського, Н. Бракер, В. Данилова, В. Білого, М. Мочульського, І. Степаніва, Д. Чернявського, В. Біднова, В. Срезневського, А. Кримського, І. Каманіна, М. Грушевського, В. Дорошенка та ін., присвячені діяльності Південно-Західного відділу російського географічного товариства в Києві, Київської та Одеської Громад, історії видання збірників М. Максимовича, І. Срезневського, М. Драгоманова, історії журналу “Киевская Старина” тощо. Крім того, публікувались архівні матеріали-спогади, епістолярії, життєписи, бібліографічні огляди, рецензії та некрологи. Правда, ці публікації не стосуються безпосередньо історії фольклористики Півдня України, однак із них черпаємо цікаві й важливі факти про її діячів – І. Срезневського, О. Маркевича, В. Ястребова, М. Комарова, П. Рябкова, Д. Сигаревича, О. Волошина, Л. Василевської, факти, які висвітлюють і їхню фольклористичну діяльність. Адже збиранням та дослідженням фольклору займалися тут кращі представники того часу поруч з іншою громадсько-просвітницькою та культурологічною працею, бо ж професійних фольклористів на той час на Півдні України не було. Ці дослідження мають для нас цінність першоджерела, бо писалися вони нерідко за спогадами сучасників або й самих діячів науки, за архівними документами, які нині ще недоступні з різних причин.

Безперечно, заявлена нами тема заслуговує окремого монографічного дослідження. Однак у цій статті ми зосередимо увагу лише на тих матеріалах, які наближені до тематики цього збірника. Це, насамперед, праці Василя Біднова, Володимира Білого, Михайла Мочульського, Агапія Шамрая та Наталії Бракер, які мають монографічний характер. Дві з них стосуються початку фольклористичних досліджень Півдня України – “Устное повествование запорожца Н. Л. Коржа” та

його походження і значення. В. Біднова, що вийшла 1925 р. окремою брошуркою в Празі, та “До початків романтизму” А. Шамрая, опублікована в “Україні” (Кн. 5, 1929 р.).

Першими записами фольклору Південної України по праву вважаються записи усних спогадів колишнього запорожця, мешканця села Михайлівки Катеринославського повіту й губернії Микити Леонтійовича Коржа, здійснені між 1828–1831 рр. архієпископом Катеринославським, Херсонським і Таврійським Гавриїлом (Розановим), який уперше опублікував їх за власним рукописом в Одесі 1842 р. [2]. Саме цим оповіданням Коржа й присвячена праця В. О. Біднова. Автор досліджує їх як історичну пам’ятку, але при цьому подає дуже цінні історіографічні відомості, що розкривають історію цього тексту до публікації та його літературне життя.

Передусім В. Біднов уперше подає докладну біографію архієпископа Гавриїла, акцентуючи увагу на його дослідженнях Південної України, називає його історико-краєзнавчі праці.

Як відомо, 20-і роки ХІХ ст. – це час широкого зацікавлення історією Степової України та народною поетичною творчістю. Запорожжя, про яке в народі ходило багато легенд, особливо приваблювало до себе любителів старовини. Серед них був й архієпископ Гавриїл. В. Біднов розкриває методикку збору матеріалу, якої дотримувався Гавриїл – це бесіди з місцевою людністю: “Поруч з архівними матеріалами він зібрав і народні перекази, користаючися для цього всякою нагодою (особливо під час одвідувань парахвій своєї єпархії)” [3, с. 5].

У примітці В. Біднов зазначає, що “Старий протоієрей Фортунат Пухальський в 1897 році розповідав мені, що Гавриїл під час об’їзду єпархії розпитував про минуле старих селян; такий випадок він знає відносно містечка Широкої Херсонського повіту, де о. Пухальський був священником в сорокових роках ХІХ ст.; оповідач називав і ім’я тих селян, з якими вів розмови Гавриїл” [3, с.5].

В. Біднов спростовує поширену думку про те, що з Коржем арх. Гавриїла познайомив О. Стороженко [4; 5], як цілком безпідставну: “Поїздки по єпархії давали йому можливість за допомогою місцевого духовенства вишукати таку цікаву для цього людину, як Корж і без вказівок Олекси Стороженка”. Здійснивши ж текстологічний аналіз оповідання О. Стороженка “Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа”, де розповідь столітнього діда-запорожця повторюється з усіма подробицями й навіть фактичними помилками. В. Біднов остаточно стверджує, що О. Стороженко не знав особисто ні М. Коржа, ні навіть арх. Гавриїла, натомість наголошує, що оповідання Коржеві Гавриїл записував спільно з ректором Катеринославської семінарії архімандритом Яковом Вечерковим [3, с. 6].

В. Біднов дуже детально переповідає біографію М. Л. Коржа, розкриває його взаємини з арх. Гавриїлом за спогадами сучасників: 1912 р. вчений виявив у Катеринославі рукопис “Устного повествования”, що являв собою остаточно його редакцію, завершену 1831 р. і подаровану 1835 р. графу М. С. Воронцову, тодішньому генерал-губернаторові. На основі цього рукопису він і встановив дату запису оповідань від 1828 по 1831 рр., коли архієпископ очолював Катеринославську кафедру.

Автор не лише описує історію публікації цього першого запису, а й здійснює його текстологічний аналіз, насамперед звертаючи увагу на мову твору. Хоч у передмові сказано, що арх. Гавриїл та архім. Яків записували “слово в слово” розповідь Коржа, проте В. Біднов зауважує, що насправді “записувачі-москалі не могли справитися з українською мовою Коржа, а перекладали її на мову московську, й тільки зрідка деінде зберігають правдиву мову оповідача. Через те оповідання Коржеві стилем своїм нагадують інші історичні праці архієпископа Гавриїла [...] з тією лише різницею, що в останніх помічається вплив мови архівних документів, а в оповіданнях Коржа чувається сильна українська стихія” [3, с. 8–9]. Здійснюючи текстологічний та мовно-стилістичний аналіз твору, В. Біднов підсумовує, що перед нами – “переклад, а може й вільна передача оповідання Коржевого”. І що “записувачі часто передавали слова оповідача зовсім не так, як говорив Корж”. Автор виявив навіть вплив популярної і на той час “Енеїди” Котляревського на мову “Усного оповідання” [3, с. 9].

В. Біднов розкрив також історію публікації рукопису Гавриїла, виявивши й проаналізувавши всі наявні редакції, передруки й переспіви розкрив єдині принципи кожного з видавців. Першим з них був А. О. Скальковський, якому сам Гавриїл 1835 р. передав свій рукопис, – видатний історик щедро використовував його у своїх працях, що стосуються історії Запорожжя та Степової України. Уперше він опублікував уривки з рукопису 1838 р. в статті “Изустные предания о Новороссийском крае” [6]. Згодом, аж в 1860-х роках, узявся за них письменник О. П. Стороженко. Здійснивши порівняльно-текстологічний аналіз усіх основних публікацій, В. О. Біднов довів, що численні передруки А. О. Скальковського є не що інше, як довільний переказ тексту, записаного Гавриїлом: “Він змінював його стиль, а нерідко й самий зміст його. В такому виді з своїми змінами та поправками, він наводить оповідання Коржа великими уривками і в своїй “Истории Новой Сечи”, не підозріваючи того, що тим самим зменшує вартість своєї праці” [3, с.15]. Саме це стало причиною того, що Гавриїл (Розанов) 1842 р. в Одесі за підтримки М. Мурзакевича змушений був “издать Коржевы предания в оригинальном тоне”.

Що ж стосується редакції О. П. Стороженка, то на основі порівняння її з текстом Гавриїла В. Біднов довів, що його “Споминки про Микиту Леонтійовича Коржа” неавтентичні, не записані ним самим, а що це літературна переробка з авторськими домислами, введенням популярних прислів’їв, пісень, виражена у формі уявної мандрівки руїнами Січі. “Завдяки цьому, – пише В. Біднов, – “Устное повествование” перетворюється в белетристичний твір, з усіма ознаками чисто літературного оповідання. Зрозуміло, що вважати її науково-історичною працею ніяк не можливо” [3, с. 28].

Довівши, що публікація арх. Гавриїла є насправді єдиною і автентичною, яка відображає рукопис і що тільки її можна вважати за першоджерело, В. О. Біднов свою основну увагу зосереджує саме на ній. Як історик, він передусім досліджує історичну основу оповідань М. Л. Коржа та їхню фактичну правдивість, порівнюючи з архівними документами, і в цьому плані виявляє ряд неточностей, зокрема, у хронології подій, в адміністративному поділі території, у наведених даних про кількість козацьких куренів та їхні назви, про кількість запорозьких сіл та церков, навіть про клімат і природу Степової України. Усе це було необхідно авторові ще й для того, щоб дійти висновку, що більшість оповідань М. Л. Коржа –

це “продукти народної творчості”. Цей висновок В. О. Біднова дуже важливий для нас, бо він у своєму дослідженні чітко розмежовує фольклор та усну історію, хоч і не акцентує на цьому, показує процес фольклоризації індивідуальних спогадів, які, переходячи від покоління до покоління (Корж запам’ятав і передавав спогади свого прадіда, діда і батька), поступово фольклоризуються, захоплюючи у своє лоно риси усної традиції даного регіону, і самі стають частиною цієї традиції, розкриваючи народний світогляд, носієм якого був Корж, “Корж ставився з великим пієтизмом та любов’ю до пам’яті Запоріжжя. Запорозці для нього окремих якийсь народ, його “предки”, а передачу відомостей про них на пам’ять грядучим поколінням, шляхом запису його власних оповідань, вважав своїм обов’язком”, – пише В. О. Біднов у примітці до с. 12. Він (Корж) вірив, що не помре, поки не розповість комусь про запорожців.

У зв’язку з цим В. Біднов оцінив оповідання М. Коржа дуже високо – і як фольклорну пам’ятку, і як історичне джерело. “Низку таких неважних хиб можна б було іще продовжити, але ж всі вони дрібниці в порівнянні з тими коштовними відомостями, що містять в собі оповідання Микити Коржа: для дослідувача минувшини Степової України вони виявляють надзвичайну вартість. Оповідач виявляється видатною людиною серед колишньої народної маси. Цікавився всім і до всього ставився уважно, а тому й оповідання його мають такі подробиці й риси, яких не знайдемо ні в яких архівних матеріалах й які надзвичайно яскраво оживляють перед нами минуле: їх захоплення та цікавості не може ослабити навіть та чужа, ненародна мова, в якій записано Коржеві оповідання. Тому й не дивно, що всі прихильники старовини багато уділяють уваги “Устному повествованню”, й повною пригорщено, як воду з чистої криниці, черпають з нього відомости” [3, с.12–13].

В. Біднов наводить оцінку й інших істориків, зокрема М. Мурзакевича та П. Куліша, указує на факти використання цих оповідань у працях П. Куліша, Д. Яворницького, А. Кащенко. Отже, праця В. О. Біднова має надзвичайну історіографічну цінність – це перше і єдине монографічне дослідження цієї теми.

Інше фундаментальне дослідження, – А. Шамрая “До початків романтизму” – присвячене І. Срезневському та його “Запорожской Старине”. З усіх відомих нам публікацій, присвячених цій темі (а їх є, може, не один десяток, та ще й всі вони суперечаться між собою, доводячи переважно цілком протилежне), вона здається нам найоригінальнішою у своїх цілком аргументованих висновках. Автор обрав такий метод дослідження, який призвів його до дуже легкого розв’язання проблеми: А. Шамрай розглядає “Запорожскую Старину” не як фольклорний збірник, а як літературний альманах, що був створений у добу романтизму та відповідав усім її канонам і нормам.

Автор зазначав, що в його завдання “не входить оцінювати методи і способи фольклорних студій харківського гуртка [...], мені важливо означити тут форми літературного інтересу до українського фольклору, як одного з чинників в побутуванні романтичного стилю і романтичних тем в українському письменстві”, – і з цим завданням він успішно впорався.

А. Шамрай доводить, що гурток І. Срезневського в складі І. Розковшенка братів Федора та Ореста Євських, О. Шпигоцького та ін. поклав початок українському романтизмові, що їхнє захоплення фольклором було епізодичним

(ніхто з них, крім О. Шпигоцького, не цікавився українознавством), нав'яне європейською школою, нововиявленими козацькими літописами, зокрема, “Історією Русів” та першими фольклорними збірниками М. Цертелева та М. Максимовича, і що це захоплення мало тільки літературний інтерес, було всього-на-всього одним з етапів літературного зростання. Тож це захоплення відразу реалізувалося в ряді літературних творів, “у дусі Вальтера Скотта”, які, на думку автора, можуть бути ключем для виявлення фальшивих дум у “Запорожской Старине” [7, с. 37, 36, 38]. Фальсифікати з усіма їхніми літературними тенденціями та стилістичними особливостями автор розглядає як факт літературний, як типове явище в розвитку романтичної школи з її особливими тенденціями й психоідеологією [7, с. 41].

А. Шамрай ґрунтовно висвітлює всю історію літературного та наукового життя “Запорожской Старини” від початку її створення (30-і роки ХІХ ст.) до 20-х років ХХ ст. У статті йдеться про те, як, коли, ким і де збиралися зразки фольклору, яку сенсацію викликало це видання, наводиться оцінка альманаху різними вченими, письменниками в різні часи, як змінювалися їхні погляди разом зі зміною літературних течій та наукових критеріїв. Також ми бачимо кардинально протилежні оцінки М. Гоголя, М. Максимовича, М. Костомарова, А. Метлинського, О. Пипіна, В. Антоновича і М. Драгоманова, К. Грушевської. Щойно минула доба романтизму (50 – 60-і роки ХІХ ст.) – одразу ж з’явилися скептицизм і недовір’я до автентичності дум і пісень, вміщених у збірниках Срезневського. Крапка була поставлена в “Исторических песнях малорусского народа” М. Драгомановим, а згодом і М. Костомаровим. “В наш час погляд цей не змінився, – зауважує М. Шамрай, – і дослідниця козацьких дум К. Грушевська в своїй [...] розвідці уважає за можливе цілі випуски “Запорожской Старини” визнати за одну и “грандіозну містифікацію”.

Критерії визначення фальсифікатів – відсутність варіантів репрезентованих тут текстів, близька подібність їх до “Історії Русів”, наявність контамінованих текстів дум, значні стилістичні розбіжності з фольклорними текстами.

А. Шамрай, удаючись до методу історико-літературного дослідження, розглядає ці фальсифікати не як фольклорні, а як невдалі літературні спроби, автори яких намагалися “підтягнути” зразки народної творчості до своєї літературної теорії, – і таким чином розставляє всі крапки над “і”. Автор спочатку зупиняється на принципових питаннях, пов’язаних із фальшуванням народної творчості, як, безперечно, типовим фактом не лише в загальноукраїнському, а й у світовому масштабах. З цього приводу він зазначає, що “факти фальсифікації пісень і взагалі народної творчості були явищем органічним в розвитку всесвітньої літератури наприкінці ХVІІ і на початку ХІХ століття” [7, с. 42]. Це викликало справжню революцію в літературі, спричинило перехід від псевдокласицизму до живого романтизму, звуження до реального народного життя, його історії, тобто до націоналізації літератур. Такі твори викликали загальне захоплення, далеко сильніше, ніж сам фольклор, а от викриття їх, виявлення фальсифікату, на думку А. Шамрая, розпочалося головним чином тоді, як ці збірки виконали свою роль, – “запліднили літературу новими темами і стилістичними елементами, коли вони уже вичерпали себе до кінця”. Тож і “Запорожская Старина” відіграла свою позитивну роль у пошуку нового літературного змісту, і її історико-літературна доля дуже

типова, майже однакова з долею всіх подібних збірників. А. Шамрай виявляє спорідненість альманаху Срезневського не лише з “Історією Русів”, романтичним літописом кінця XVIII ст., а й з польськими літературними збірниками, доводить історичну зумовленість виникнення таких фальсифікатів, заражених ідеєю народності, як типових літературних явищ свого часу, і виразний вплив цих пам’яток на оригінальну літературу. Цікаво мотивує він виникнення цих псевдонародних і водночас псевдолітературних творів: “З листування членів гуртка можна виразно бачити, що ентузіазм молодих романтиків від свіжо записаної думи чи від прочитання невідомого ще уривка з “Истории Руссов” створював інший тон, ніж інтерес ученого-етнографа, коли знаходилися нові пам’ятки усної народної творчості. Захоплення це мало, безперечно, естетично-літературний характер, впливало перш за все на фантазію поета і поривало його до нової творчості, до нових тем” [7, с. 43]. Поети-романтики, на думку А. Шамрая, сприймали народну творчість передовсім, як невичерпне джерело для власної творчості – звідси в їхніх перших літературних творах і стилізований народний колорит, і сильна ідеалізація народних співців-кобзарів та лірників, і створення романтичної фігури кобзаря чи бандуриста, що не має нічого спільного з етнографічно правдивим кобзарем. У них це – символічно – велична постать давнього співця. Ці образи-символи характерні як для української, так і для польської поезії 20-х – 30-х років XIX ст. (Шевченка, Куліша, Метлинського, Руданського, Щоголіва). На тлі цієї ідеалізації історії та й самого народу фольклорні твори не задовольняли потреби їхньої уяви. Срезневського розчаровували відомості, здобуті від реальних кобзарів, особливо відсутність спогадів про найпоетичнішу добу козацтва – до Хмельницького, про найдавніші часи Запорозької Січі. Прагнучи сенсації і не знаходячи її, молоді романтики самі створювали героїчний епос за змістом “Історії Русів”. Ця потреба героїчного й романтичного, на думку А. Шамрая, очевидно, спонукала авторів і до фальсифікації народних дум, які не мають аналогії в усній традиції. Поети-романтики прагнули творчістю заповнити ті білі плями в усній традиції, реставрувати твори, яких не було або які вона не донесла до нас.

Ось головні аргументи статті А. Шамрая, які важко назвати безпідставними, невиваженими. Його праця важлива тим, що він, не торкаючись автентичних фольклорних творів і віддаючи їх для дослідження фольклористам як літературознавець, відокремлює у сферу своїх досліджень твори літературні, т. зв. фальсифікати, з цього погляду аналізує дуже детально їхню поетику, стилістичні трафарети, улюблені та ефектні символи, різноманітні стилістичні прикраси, епітети й образи, що мають героїчну символіку, поетичні формули, композицію цих творів, тобто все, що відрізняє їх від реальних історичних пісень. Еклектичність і строкатість стилю – ось основна прикмета цих літературних творів. А. Шамрай зупиняється навіть на особливостях синтаксичної побудови речень, однією з яких була тавтологія, котра виконувала емоційне навантаження, невинуваті русизми. Усі вони, на думку автора, не мають естетичної функції, а є наслідком невідповідності фальсифікаторів [7, с. 49].

Отже, виходячи з дослідження А. Шамрая, можна підсумувати, що навмисне історичні пісні та думи ніхто не фальсифікував, що ці твори були “нав’язані духом часу” і посилення на бандуриста є не що інше, як літературний прийом [7, с. 53]. Автор залишає за фольклористами дослідження фольклорної основи фальсифікатів

Не дивно, що ця стаття А. Шамрая, як і студії К. Грушевської, та й усі інші історіографічні праці 20-х років свідомо ігнорувалися радянською історіографією, котра доводила правдивість й автентичність перших записів фольклору Степової України. Прийняти концепцію А. Шамрая й визнати псевдофольклорність уміщених там творів для них означало визнати фальсифікати й весь радянський фольклор, який активно продукувався й популяризувався протягом 30 – 80-х років ХХ ст. Тому, доводячи (без аргументів), що всі пісні та думи, вміщені в альманаху, – це фольклор, вони тим самим намагалися виправдати свої грандіозні фальсифікації. Однак, той час минув, і ми знову повертаємося до наукової спадщини 20-х років і визнаємо її актуальність, теоретичну обґрунтованість та наукову достовірність, а разом з тим і неперервність традиції, закладеної нашими видатними попередниками, у сучасній українській історіографії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ІРНБУВ. – Ф. 202, №179.
2. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки Никиты Леонтьевича Коржа. – Одесса, 1842. – 94 с.
3. В. О. Біднов. “Устное повествование запорожца Н. Л. Коржа” та його походження і значення. – Прага: Видання українського історично-філологічного товариства в Празі, 1925. – 28 с.
4. Н. Петров. Очерки по истории украинской литературы XIX столетия. – К., 1884. – 457 с.
5. Поездка в Южную Россию // Основа. – 1862. – №1, січень. – С.44–45.
6. Скальковский А. О. Изустные предания о Новороссийском крае // Журнал Министерства народного просвещения. – 1838. – № 18. – С. 487–515.
7. Агапій Шамрай. До початків романтизму // Україна. – 1929. – Кн. 5. – С. 30–53.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Іваннікова Людмила Володимирівна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України.

Наукові інтереси: історія фольклористики Півдня України.

УДК [930.1(477–25)]

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ФАКТОР У ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ ВОЛОДИМИРА АНТОНОВИЧА

Олександр КІЯН (Кіровоград)

Здійснено аналіз наукової спадщини Володимира Антоновича в царині історичної географії. Визначено роль історико-географічного фактору в інтерпретації вченим історії України.

Ключові слова: історична географія, історико-географічний фактор, історія України, історіографія.

В статтє осуцествлєн анализ научного наследия Владимира Антоновича в области исторической географии. Определена роль историко-географического фактора в интерпретации учёным истории Украины.